

بسم الله الرحمن الرحيم

جریان شناسی مطالعات قرآنی معاصر

دکتر علی شریفی

پاییز ۱۳۹۹

دانشگاه
علوم قرآن و حدیث

شریفی، علی، -

جریان‌شناسی مطالعات قرآنی معاصر / علی شریفی. - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۹.

سیزده، ۲۳۰ ص. - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۵۴۲: قرآن پژوهی؛ ۷۳)

ISBN: 978-600-298-320-6

بها: ۳۰۰۰۰ ریال

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه، ص. [۲۱۹] ۲۲۸: همچنین به صورت زیرنویس.

نمایه.

۱. قرآن -- بررسی و شناخت. ۲. Qur'an -- Surveys. ۳. قرآن -- تحقیق. ۴. Qur'an -- Research. الف. پژوهشگاه حوزه و

دانشگاه. ب. عنوان.

۲۹۷/۱۵

BP۶۴۵/۳

۷۳۰۹۱۲۱

شماره کتابشناسی ملی

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی

جریان‌شناسی مطالعات قرآنی معاصر

مؤلف: دکتر علی شریفی (عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی)

ناظر: دکتر محمود واعظی

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

ویراستار: سعیدرضا علی‌عسکری

صفحه‌آرایی: تحریر اندیشه

چاپ اول: پاییز ۱۳۹۹

تعداد: ۵۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم-سبحان

قیمت: ۳۰۰۰۰ تومان

این اثر با حمایت مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور تدوین شده و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، نبش میدان علوم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۰

(انتشارات ۳۲۱۱۱۳۰۰) نامبر: ۳۲۸۰۳۰۹۰، ص. پ. ۳۱۵۱-۳۷۱۸۵

تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، کوی اُسکو، پلاک ۴، تلفن: ۶۶۴۰۲۶۰۰

www.rihu.ac.ir

info@rihu.ac.ir

مرکز پخش: قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، طبقه همکف، پلاک ۲۷، تلفن: ۰۲۵-۳۷۸۴۲۶۳۵-۶

سخن مرکز

علوم قرآن و حدیث، رشته دیرپای دانشگاهی است که عزت انتساب آن به قرآن کریم و حدیث شریف موجب شده تا جامعه، انتظارات علمی، ارزشی و حتی عاطفی ویژه‌ای از آن داشته باشد. از این رو «مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور» با هدف تحول و تعالی نظام تولید علم و تربیت نیروی انسانی قرآنی متناسب با نیاز کنونی جامعه اسلامی، بازنگری و تجمیع برنامه‌های درسی دوره کارشناسی رشته علوم قرآن و حدیث را در دستور کار قرار داد.

انجام این مأموریت با مشارکت صاحب‌نظران علوم قرآن و حدیث و زمینه‌های مرتبط، پنج سال به طول انجامید که حاصل آن، برنامه درسی مشتمل بر ۱۰۰ واحد مشترک و شش مجموعه اختیاری ۳۵ واحدی با عناوین «مطالعات قرآن»، «مطالعات حدیث»، «تربیت دبیر آموزش قرآن و حدیث»، «تربیت مربی آموزش قرآن و حدیث»، «هنرهای قرآنی (قرائت و کتابت)» و «فرهنگ و رسانه» است.

نقشه راه این تحول ضروری می‌نمود که در برنامه‌های رشته نیز، طراحی و تدوین شود. این کار با شناسایی و جلب مشارکت استادان بسیاری از گروه‌های آموزشی کشور و با مدیریت «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» و «دانشگاه قرآن و حدیث» انجام شد.

این اقدامات، نخستین گام در ارتقای محتوا و انسجام درونی این رشته بود که بی‌گمان از نقص و نارسایی مبرا نیست. امید می‌رود این برنامه و درسنامه‌های آن مورد عنایت استادان و دانشجویان گرامی قرار گیرد و با نظرات مشفقانه و انتقال تجربیات اجرای آن، این مرکز را در بازنگری مجدد برنامه کارشناسی و بازطراحی مقاطع تحصیلات تکمیلی همراهی کنند.

مرکز هماهنگی و توسعه
پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی به منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و هدایت پدیده‌های انسانی در راستای سعادت واقعی بشر ضرورتی انکارناپذیر است و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در نظر گرفتن واقعیت‌های عینی، فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع شرط اساسی پویایی، واقع‌نمایی و کارآیی این‌گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است.

پژوهش کارآمد در جامعه ایران اسلامی در گرو شناخت واقعیت‌های جامعه از یک‌سو و اسلام به عنوان متقن‌ترین آموزه‌های وحیانی و اساسی‌ترین مؤلفه فرهنگ ایرانی از سوی دیگر است؛ از این‌رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی «ره»، بنیانگذار جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری «دفتر همکاری حوزه و دانشگاه» را در سال ۱۳۶۱ فراهم کرد و با راهنمایی و عنایت ایشان و همت استادان حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تجربه موفق این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و در سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جامعه علمی ارائه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار بیش از ۵۴۰ عنوان کتاب و شش نشریه علمی اشاره کرد.

این اثر به عنوان کتاب درسی «جریان‌شناسی مطالعات قرآنی معاصر» برای دانشجویان رشته علوم قرآن و حدیث و تفسیر در مقطع کارشناسی فراهم شده است؛ البته دیگر علاقه‌مندان به این زمینه تحقیقی نیز می‌توانند از آن بهره‌مند شوند.

از استادان و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه لازم می‌داند از تلاش‌های نویسنده محترم اثر، دکتر علی شریفی و نیز از ناظر محترم اثر، دکتر محمود واعظی سپاسگزاری کند.

همچنین از نقش حمایتی مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور و تلاش‌های اعضای محترم کارویژه مدیریت تدوین درسنامه‌های قرآنی و همه عزیزانی که در آماده‌سازی و انتشار این اثر نقش داشته‌اند؛ سپاسگزاری می‌شود.

﴿فهرست مطالب﴾

۱	سخنی با مدرسان
۳	سخنی با دانشجویان
۵	پیشگفتار
۹	پیشینه موضوع
۹	الف) مطالعات قرآنی در غرب
۹	ب) مطالعات قرآنی در جهان اسلام

بخش اول: مطالعات قرآنی جدید در جهان اسلام

۱۳	فصل ۱: جریان خودبسندگی معنایی در قرآن
۱۴	۱. تفسیر قرآن به قرآن از نگاه اهل بیت (علیهم السلام)
۱۵	۲. مبانی قرآن‌بسندگی در تفسیر
۱۵	۳. المیزان و قرآن‌بسندگی
۱۹	۴. فی ظلال القرآن و قرآن‌بسندگی
۲۰	۵. الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن والسنة و قرآن‌بسندگی
۲۴	۶. اضواء البيان و قرآن‌بسندگی
۲۵	۷. تفسیر القرآنی للقرآن و قرآن‌بسندگی
۲۶	خلاصه

۲۹	فصل ۲: جریان قرآنیون
۳۰	۱. مبانی و دلائل قرآنیون
۳۱	۲. قرآن‌بسندگی در دوره معاصر
۳۲	۱-۲. قرآن‌بسندگان در جهان عرب

۳۴	۲-۲. جریان قرآن‌بستگی در شبه‌قاره هند.....
۳۵	۲-۲-۱. پیدایش جریان قرآن‌بستگی در شبه‌قاره هند.....
۳۶	۲-۳. جریان قرآن‌بستگی در ایران.....
۳۷	سیداسدالله خرقانی (۱۲۵۴-۱۳۵۵ق).....
۳۷	شریعت سنگلجی (۱۳۱۰-۱۳۶۳ق).....
۳۸	خلاصه.....

۳۹	فصل ۳: مکتب تفکیک
۴۰	موضع‌گیری اول: انکار.....
۴۱	موضع‌گیری دوم: ادعای اصالت.....
۴۱	موضع‌گیری سوم: اثبات موجودیت.....
۴۱	موضع‌گیری چهارم: اثبات این‌همانی.....
۴۲	موضع‌گیری پنجم: نفی این‌همانی.....
۴۲	موضع‌گیری ششم: اثبات تقارب.....
۴۲	موضع‌گیری هفتم: حذف.....
۴۳	موضع‌گیری هشتم: حضور تاریخی.....
۴۳	موضع‌گیری نهم: فلسفه پویا.....
۴۳	موضع‌گیری دهم: تفکیک.....
۴۴	۱. پیدایش مکتب خراسانی و افراد مؤثر در آن.....
۴۴	۲. شالوده فکری و هدف مکتب تفکیک.....
۴۵	۳. شدیدترین موضع نسبت به فلسفه.....
۴۶	۴. برخی دلایل طرفداران مکتب تفکیک در رد فلسفه.....
۴۶	۴-۱. توطئه خلفا برای گرفتن مرجعیت علمی از اهل بیت علیهم‌السلام.....
۴۷	۴-۲. وجود برخی فلاسفه پشیمان.....
۴۷	۵. طرفداران مکتب تفکیک در دوره معاصر.....
۴۷	۵-۱. شیخ محمود حلبی.....
۴۸	۵-۲. شیخ حسن علی مروارید.....
۴۸	۵-۳. شیخ محمدباقر ملکی میانجی.....
۴۹	۵-۴. سیدجعفر سیدان.....
۵۰	خلاصه.....

۵۳	فصل ۴: جریان تهذیب‌گرایی دینی
۵۴	۱. پیشینه تاریخی.....
۵۶	۲. جریان‌های معاصر اهل سنت.....
۵۶	۲-۱. تهذیب دینی، اصلاح‌طلبی و سلفیه.....

۶۰	۲-۲. بررسی حرکت سلفی وهابیت و جریان‌های رقیب.....
۶۱	۳. تهذیب‌گرایی در محافل شیعه.....
۶۲	۳-۱. تهذیب‌گرایی با رویکرد نص‌گرا (سنتی).....
۶۳	۳-۲. تهذیب‌گرایی با رویکرد عقل‌گرا (روشنفکری).....
۶۴	خلاصه.....

فصل ۵: جریان نومعتزلیان..... ۶۵

۶۷	۱. آشنایی با آرا و آثار برخی از نومعتزلیان.....
۶۷	۱-۱. محمد آرکون.....
۶۷	۱-۱-۱. زندگینامه و آثار.....
۶۸	۱-۱-۲. نگاهی به دیدگاه‌های آرکون با محوریت قرآن کریم.....
۶۹	۱-۱-۲-۱. صورت‌بندی مصحف و تفاوت آن با قرآن مُنزل.....
۶۹	۱-۱-۲-۲. سرشت گفتاری زبان قرآن از منظر آرکون.....
۷۱	۱-۱-۳. نقد و بررسی.....
۷۳	۲. نصر حامد ابوزید.....
۷۳	۲-۱. زندگی‌نامه و آثار.....
۷۴	۲-۲. آثار نصر حامد ابوزید.....
۷۴	۲-۳. بررسی دیدگاه‌های ابوزید با محوریت قرآن کریم.....
۷۵	۱. مرحله تکوین و شکل‌گیری.....
۷۵	۲. مرحله فرهنگ‌سازی.....
۷۷	۲-۴. سیر تطور اندیشه نصر حامد ابوزید.....
۷۷	۲-۴-۱. دیدگاه اول: وحی قرآنی، متن ناشی از ارتباط زبانی خداوند متعال با پیامبر ﷺ.....
۷۷	۲-۴-۲. دیدگاه دوم: وحی قرآنی، متن ناشی از تجربه دینی پیامبر اکرم ﷺ.....
۷۷	۲-۴-۳. دیدگاه سوم: وحی به‌مثابه گفت‌وگو.....
۷۸	۲-۵. بررسی و نقد.....
۸۰	۳. محمد عابد الجابری.....
۸۰	۳-۱. زندگی‌نامه و آثار.....
۸۱	۳-۲. بررسی دیدگاه‌های جابری با محوریت قرآن کریم.....
۸۳	۳-۳. بررسی و نقد.....
۸۴	خلاصه.....

فصل ۶: تاریخ قرآن نزد مسلمانان..... ۸۵

۸۶	۱. سیر تاریخی نگارش‌ها در میان مسلمانان در زمینه تاریخ قرآن.....
۸۸	۱-۱. تاریخ القرآن، ابوعبدالله زنجانی.....
۹۰	۱-۲. تاریخ قرآن، محمود رامیار.....

۳-۱.	تاریخ القرآن و غرائب رسمه و حکمه، محمد طاهر بن عبدالقادر الکردی المکی	۹۱
۴-۱.	تاریخ القرآن، ابراهیم الابیاری	۹۱
۵-۱.	تاریخ القرآن، عبدالصبور شاهین	۹۲
۶-۱.	تاریخ القرآن، محمدحسین علی الصغیر	۹۲
۷-۱.	بحوث فی تاریخ القرآن و علومه، سیدابوالفضل میرمحمدی	۹۲
۸-۱.	پژوهشی در تاریخ قرآن کریم، سیدمحمدباقر حجتی	۹۳
۹-۱.	تاریخ قرآن، محمدهادی معرفت	۹۴
۲.	جمع‌بندی	۹۵
	خلاصه	۹۵

فصل ۷: نمایه‌سازی: معاجم، فهارس و کتابنامه‌های قرآنی		
۱.	المعجم المفهرس لالفاظ القرآن الکریم	۹۸
۲.	معجم الفاظ القرآن الکریم	۹۸
۳.	التحقیق فی کلمات القرآن الکریم	۹۹
۴.	فرهنگ آماری کلمات قرآن کریم (المعجم الاحصائی للقرآن الکریم)	۹۹
۵.	المعجم فی فقه لغة القرآن و سر بلاغته	۱۰۰
۶.	فروغ بی‌پایان	۱۰۱
۷.	فهرست المطالب رامیار	۱۰۱
۸.	فرهنگ موضوعی قرآن مجید	۱۰۲
۹.	اعلام قرآن	۱۰۲
۱۰.	فرهنگ لغات قرآن	۱۰۲
۱۱.	دایرة الفرائد در فرهنگ قرآن	۱۰۲
۱۲.	کتاب‌شناسی قرآن (۱)	۱۰۳
۱۳.	کتاب‌شناسی قرآن (۲)	۱۰۳
۱۴.	راهنمای گنجینه قرآن	۱۰۴
۱۵.	فهرست نسخ خطی قرآن‌های مترجم	۱۰۴
۱۶.	کتاب‌شناسی ترجمه‌های قرآن	۱۰۴
۱۷.	معجم مصنفات القرآن الکریم	۱۰۵
۱۸.	سیر نگارش‌های علوم قرآنی	۱۰۵
۱۹.	فرهنگ‌نامه علوم قرآن (علوم و تألیفات)	۱۰۶
۲۰.	کتاب‌شناسی مطالعات قرآنی در زبان‌های اروپایی	۱۰۶
	خلاصه	۱۰۷

فصل ۸: مطالعات زبان‌شناختی		
۱.	کاربست دانش زبان‌شناسی در مطالعات قرآنی	۱۰۹
		۱۱۰

۱-۱. آواشناسی.....	۱۱۰
۲-۱. نحو.....	۱۱۱
۳-۱. کاربردشناسی.....	۱۱۲
۴-۱. زبان‌شناسی تاریخی.....	۱۱۳
۵-۱. ریشه‌شناسی.....	۱۱۴
۶-۱. معناشناسی.....	۱۱۷
۱-۶-۱. تفاوت تفسیر با معناشناسی.....	۱۱۸
خلاصه.....	۱۲۱

بخش دوم: مطالعات قرآنی در غرب

فصل ۹: رویکرد نقد متن.....	۱۲۵
۱. روش نقد تاریخی.....	۱۲۵
۲. پیشینه نقد کتاب مقدس.....	۱۲۷
۳. دلایل تاریخی نقادی کتاب مقدس.....	۱۳۰
۴. مهم‌ترین نتیجه رویکرد انتقادی به کتاب مقدس.....	۱۳۱
۵. رویکرد نقد تاریخی کتاب مقدس در مواجهه با قرآن.....	۱۳۱
۶. تأثیر رویکرد نقد تاریخی کتاب مقدس بر مطالعات قرآنی.....	۱۳۲
۱-۶. نقد منبع.....	۱۳۳
۱-۶-۱. فرضیه اقتباس قرآن.....	۱۳۴
۱-۶-۲. نقد متن.....	۱۳۶
۷. رویکرد تاریخ قرآن.....	۱۳۷
۱-۷. بررسی و نقد.....	۱۳۹
خلاصه.....	۱۳۹

فصل ۱۰: رویکرد نسخه‌شناسی قرآن.....	۱۴۱
۱. تعیین قدمت مخطوطات قرآنی.....	۱۴۵
۲. پروژه کورپوس کورانیوم.....	۱۴۹
خلاصه.....	۱۵۰

فصل ۱۱: نمایه‌سازی.....	۱۵۳
۱. نجوم الفرقان فی اطراف القرآن، اثر فلوگل.....	۱۵۴
۲. فرهنگ موضوعی ژول لایوم (تفصیل آیات القرآن الکریم).....	۱۵۵
۱-۲. آسیب‌شناسی.....	۱۵۷
۳. فهرست الحاقی ادوارد مونته.....	۱۵۸

۱۵۸	۴. ایندکس اسلامیکوس
۱۶۰	خلاصه

۱۶۱	فصل ۱۲: ترجمه قرآن کریم
۱۶۲	۱. تاریخ ترجمه‌های مهم قرآن براساس زبان‌های مختلف خارج از جهان اسلام
۱۶۲	۱-۱. ترجمه لاتین
۱۶۴	۱-۲. ترجمه‌های انگلیسی
۱۶۷	۱-۳. ترجمه‌های فرانسوی
۱۷۰	۱-۴. ترجمه‌های آلمانی
۱۷۳	۱-۵. ترجمه‌های ایتالیایی
۱۷۳	۲. پدیده ترجمه از ترجمه
۱۷۵	خلاصه

۱۷۷	فصل ۱۳: مطالعات زبان شناختی - ادبی
۱۷۷	۱. واژه‌شناسی قرآن
۱۷۸	۱-۱. آرتور جفری
۱۷۹	واژگان دخیل در قرآن
۱۸۲	۲. بررسی تطبیقی و لغوی زبان عربی قرآن
۱۸۲	۳. معناشناسی
۱۸۳	۳-۱. مکاتب معناشناسی در عرصه قرآن پژوهی شرق شناسان
۱۸۳	۳-۲. مبانی و روش فهم قرآن در مکتب قوم زبان‌شناسی
۱۸۵	۳-۳. نقد ایزوتسو
۱۸۷	۴. مطالعات ادبی
۱۹۰	خلاصه

۱۹۱	فصل ۱۴: مطالعات انسان‌شناسی
۱۹۴	۱. مطالعات انسان‌شناسی در میان شرق‌شناسان
۱۹۸	۲. کاربری مطالعات انسان‌شناسی در تفسیر
۲۰۲	خلاصه

بخش سوم: مطالعات قرآنی جهان اسلام در مصاف با غرب

فصل ۱۵: دفاع از قرآن در برابر شبهه‌های شرق‌شناسان	۲۰۵
۱. ایران	۲۰۵
۲. جهان عرب	۲۱۰
خلاصه	۲۱۸
منابع	۲۱۹

نمایه‌ها

نمایه آیات	۲۲۹
نمایه اصطلاحات	۲۳۰

سخنی با مدرسان

از آغاز نزول قرآن کریم به جامعه بشری از سوی خداوند و پیامبر اسلام ﷺ، این کتاب تبدیل به اصلی‌ترین و اصیل‌ترین منبعی شد که مسلمانان و دیگر حقیقت‌جویان در جهان در همه جوانب دینی و اخلاقی بدان تاسی بسته‌اند.

قرآن کریم، نرم‌افزار تمدن اسلامی محسوب شده و تجلی آن در پدیداری و نمود همه مظاهر اصیل فرهنگ اسلامی قابل مشاهده و تحلیل است. از این رو، رجوع پیوسته و همواره به قرآن و مبنا قراردادن و بازتولید مؤلفه‌های تمدنی عصری از آن، اصیل‌ترین و اصلی‌ترین رویکرد در احیا و تحقق تمدن اسلامی است.

آنچه که در سطح محافل دانشگاهی و حوزوی کشور در خور ملاحظه است، نوعی نگاه محدودگرایانه به جغرافیای رشته علوم قرآن و حدیث است و اسف‌مندانه باید اذعان کرد که جامعه علمی ما نه تنها در شناخت، پژوهش و رصد جریان‌های قرآنی معاصر داخلی و خارجی توفیق شایانی نداشته است، بلکه شاید اهمیت این امر نیز آن چنان که بایسته بوده، احساس نشده است. بررسی وضعیت کنونی و برون‌دادهای این رشته، به وضوح گویای آن‌اند که با بحران فقدان اطلاعات لازم درباره جریان‌های معاصر در مطالعات قرآنی مواجه‌ایم که به ناتوانی در ارزیابی همگرایی‌ها و واگرایی‌ها در مطالعات قرآنی جهان اسلام و غرب انجامیده است و جای خالی چنین پژوهش و پژوهش‌های مشابه در رشته علوم قرآن و حدیث دیده می‌شود.

اثر پیشاروی، با هدف آشنایی جامعه علمی کشور با مهم‌ترین جریان‌های معاصر مطالعات قرآنی در غرب و جهان اسلام تدوین شده است تا کاستی‌های پیش‌گفته را تا حدی پوشش دهد. باشد که موجب گشایش منظرها و آفاق جدیدی فراروی قرآن‌پژوهان ایران اسلامی شود.

به لحاظ محدودیت‌های مختلف، تلاش شد در حیطهٔ امکانی که فراهم شده بود، مهم‌ترین جریان‌های مطالعات قرآنی معاصر در جهان اسلام و غرب به گونه‌ای فشرده، احصا و بررسی شوند. چون اثری چنین تا حد بسیاری جدید و بی‌سابقه است و امکان هرگونه نقصان در آن وجود دارد، از این‌روی، از استادان محترم خواهشمند است نظریات اصلاحی خود را برای ناشر ارسال دارند تا به فضل الهی در نسخ پسین به کار گرفته شوند.

www.Ketab.ir

سخنی با دانشجویان

دانشجویان عزیز، در سنامه پیش روی، با هدف آشنایی شما ارجمندان درباره جریان‌های معاصر در مطالعات قرآنی نگاشته شده است. تلاش بر آن بوده تا مهم‌ترین جریان‌های مطالعات قرآنی در جهان غرب و نیز جهان اسلام به شما دانش‌پژوهان گرامی شناسانده شده، سببی برای گشایش افق‌های نوین تحقیق و پژوهش شود.

گرچه این اثر به لحاظ محدودیت‌های مرسوم در نگارش کتاب‌های دانشگاهی نتوانسته همه جوانب این مطالعات را فراروی قرار دهد، ولی شناخت اجمالی جریان‌های گونه‌گون مطالعات قرآنی در جهان اسلام و غرب، شما را با روش‌ها و رویکردهای مختلف آشنا می‌سازد، تا شاید بتواند سرخط‌هایی نو و تازه به دست دهد.

بسیاری از محورهای اثر، نیاز به تعمق، بررسی و پژوهش بیشتر دارند که کوشیده‌ایم با معرفی نویسندگان و آثار جدید، ایده‌های نوینی در ذهن شما پرورانده شوند.

پیشگفتار

اثر حاضر، یکی از درسنامه‌هایی است که پس از تصویب سرفصل‌های جدید رشته الهیات و معارف اسلامی، گرایش علوم قرآن و حدیث، با عنوان «جریان‌شناسی مطالعات قرآنی معاصر» تدوین یافته و به جامعه نخبگانی کشور عرضه شده است. در سرآغاز سخن، نگاهی به عناصر مقوم این عنوان و هدف از نگارش زیننده است.

نخستین مقوم عنوان، «جریان‌شناسی» است که بر پایه تعریف مصطلح و مرسوم، عبارت است از: شناخت منظومه و گفتمان، چگونگی شکل‌گیری، معرفی مؤسسان و چهره‌های علمی و تأثیرگذار در گروه‌های فکری، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی.

برای ورود به عرصه‌های فکری و علمی، استفاده از سطحی از سطوح جریان‌شناسی، مفید و ضروری است؛ زیرا به نوعی از دسته‌بندی‌های کلی و نمای بیرونی از رویکردها و فضای آن رشته، دانشی به فرد منتقل شده و نقشه ذهنی مخاطب در مواجهه با آن دانش و تفکر، راحت‌تر و بهتر شکل می‌گیرد.

اگر کسی که جویای یافتن پاسخ یک پرسش است، از آغاز بداند که برای نمونه، پنج جواب برای آن وجود دارد، فرایند تفکر و فهم را بهتر طی می‌کند و این افق دید، موهبت جریان‌شناسی است؛ زیرا جریان‌شناسی، فضایی را که فرد می‌خواهد در آن گام نهد روشن کرده و مخاطب، پیش از ورود ژرف به مسائل، با آنها آشنایی اجمالی پیدا می‌کند و زمین بازی را راحت‌تر می‌شناسد. تبیین کردن مؤلفه‌های تاریخی، شخصیت‌های اصلی و مؤثر، خطوط اصلی جریان فکری و تا حدودی مبانی اندیشه آن، در این اثر مورد توجه و نظر قرار گرفته‌اند.

از سوی دیگر، همه پژوهش‌هایی را که پیرامون متن و محتوای قرآن انجام می‌گیرند تا

مقدمه‌ای برای فهم و تفسیر آن واقع شوند، نیز مطالعات قرآنی قلمداد کرده‌ایم که این مطالعات در جهان اسلام به صورت گسترده و هنجارمند صورت پذیرفته‌اند؛ این در حالی است که همین مطالعات در جهان غرب نیز به صورت غیرهنجاری و برون دینی سامان پذیرفته‌اند.

در این اثر، هدف آن است که خواننده با جریان‌های معاصر در مطالعات قرآنی به گونه‌ای آشنا شود که تا حدود زیادی مسئله‌ها در این حیطه را شناسایی کند و این امکان برای او فراهم شود که با عرضه محتوای درس‌های حاضر، با درس‌های سنتی علوم قرآنی دریابد میان سنت علوم قرآنی، طی قرن‌ها با مطالعات عصر کنونی چه نسبتی وجود دارد. در اثر فراوری، افزون بر جریان‌شناسی مطالعات قرآنی مسلمانان، جریان‌های مطالعات قرآنی در جهان غرب نیز بررسی می‌شوند تا آشکار شود میان این دو طیف تا چه پایه همگرایی و در چه حوزه‌هایی تمایز وجود دارد.

نخستین مطالعات قرآنی از سوی برخی مسلمانان صدر اسلام، سامان پذیرفته است. آنها آغازین افرادی بودند که شروع به تحقیق در قرآن کردند و کوشیدند تا آیات آن را بفهمند و تفسیر کنند. در نیمه نخست قرن اول هجری، مسلمانان با غیرمسلمانان در سرزمین‌های فتح شده آمیخته و دانشمندان مسلمان با دانشمندان غیرمسلمان آشنا شدند. این واقعیت، محیط جدیدی را برای تبادل افکار درباره آموزه‌های قرآنی و تعالیم مذاهب دیگر فراهم ساخت.

ترجمه آثار فلسفی یونانی به زبان عربی، ظهور صوفیه و مکاتب فلسفی و دینی گوناگون، از جمله عواملی هستند که تعامل عالمانه مسلمانان با غیرمسلمانان را ایجاب کردند. این تعامل در طول زمان، نمود و اهمیت بیشتری یافت. از این رو، قرآن کریم، توجه دانشمندان غیرمسلمان را به خود جلب کرد و آنان این کتاب الهی را به همه زبان‌های زنده دنیا ترجمه و در همه ابعاد و وجوه آن تحقیق و بررسی کردند. این کتاب مقدس امروز نیز همانند چهارده قرن پیش که بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نازل شد، زنده، گویا و پویاست.

ناگفته پیداست جایگاه والا و فرازمند قرآن کریم در میان مسلمانان تا بدان پایه بلند است که از آن به مثابه منشور دینی، فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و... خود یاد می‌کنند و کوشیده‌اند تا همواره، نهایت بهره‌وری از این کتاب مقدس و التزام به آموزه‌ها و معارف آن را داشته باشند و این در حالی است که خارج از جهان اسلام چنین نگاهی به این کتاب آسمانی در میان نبوده است. بر پایه سخن امام خمینی رحمه الله، قرآن، سرچشمه همه چیز است و حوزه‌های علمیه و

دانشگاه‌ها باید به شئونات و ابعاد مختلف آن توجه نمایند و آن را از گورستان‌ها و مقابر نجات دهند و استفاده‌ای همه‌جانبه از آن نمایند.^۱

انگاره اساسی ما این است که می‌توان براساس مفروضات معرفت‌شناختی و هستی‌شناختی اسلامی و براساس وحی، عقل، نقل و شهود و تجربه، هم نظریه و هم روش‌شناسی تولید دانش انسانی را در پرتو قرآن بنا نهاد.

برای تحقق این منظور، نیازمند شکل‌گیری یک منظومه گفتمانی واحد و موحدانه از علوم انسانی بر مبنای معارف قرآن کریم هستیم که در آن، مبانی معرفتی و آموزه‌های نظری و فلسفی و نظام‌سازی فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی، بر نظرگاه قرآنی پایه‌گذاری شوند. اگر بخواهیم مطالعات قرآنی در غرب را بررسی کنیم، خودبه‌خود باید روند استشراق را در نظر قرار دهیم؛ چراکه بخش اعظمی از قرآن‌پژوهان جهان غرب در دایره این روند قرار می‌گیرند. شرق‌شناسی یا استشراق،^۲ به‌عنوان دانش یا پویش مهمی که به زبان، تاریخ، دین و... ملت‌های مشرق‌زمین می‌پردازد، دارای سابقه‌ای بلند و طولانی است و تأثیر عمده‌ای بر سیر مطالعات و پژوهش‌های حوزه تمدن اسلامی داشته است. اسلام، یکی از بزرگ‌ترین سنت‌های شرقی و قرآن، مهم‌ترین منبع اسلام است؛ از این‌رو، شرق‌شناسان در همان آغاز کار شرق‌شناسی، به قرآن اهتمام خاصی داشته و آثار بسیاری درباره «قرآن‌پژوهی» به دست داده‌اند. اندیشه‌های قرآنی شرق‌شناسان به‌طور موضوعی درباره منابع و مصادر قرآن، منشأ وحیانی یا غیروحیانی قرآن، حروف مقطعه، ترتیب سوره‌ها و قرانات قرآن هم‌اکنون در معرض چالش جدی قرار دارند. از این‌رو، بررسی اندیشه شرق‌شناسی در حوزه مطالعات اسلامی را می‌توان غالباً بررسی دیدگاه‌های شرق‌شناسان درباره قرآن و حوزه‌های وابسته به آن دانست.

گرچه بیشتر مستشرق فقط به شرق‌شناسانی گفته می‌شود که دارای ملیت غربی اروپایی یا آمریکایی باشند، اما از آنجا که جمعی از اسلام‌شناسان غیرمسلمان کشورهای شرقی، مانند چین، ژاپن و هند، همگام با اسلام‌شناسان غربی به پژوهش و داوری مثبت و منفی درباره اسلام و قرآن پرداخته‌اند و تلاش‌های علمی هر دو گروه ماهیت واحدی دارد و از سوی دیگر، آثار علمی هر دو گروه با ملاک یکسان در دستور کار نقادی اندیشوران مسلمان قرار گرفته و تفاوت

۱. صحیفه انقلاب، ص ۵-۶.

ملّیتی و جغرافیایی آنان، هیچ نقشی در نظر آنها ندارد و خصوصیت غربی بودن مستشرق جای خود را به غیرمسلمان بودن داده است.

پژوهشگر تاریخی شرق‌شناسی درمی‌یابد که باید نخستین گام‌های این پژوهش را از کلیسا آغاز کند و پی می‌برد که نسل نخست شرق‌شناسان از میان راهبان و کشیشان برخاسته‌اند. شرق‌شناسی، دوره‌های زمانی-تاریخی متعددی را پشت سر نهاده که دوره اخیر آن، پس از جنگ جهانی (اروپایی) دوم شروع شد و همچنان ادامه دارد. پس از این جنگ، دوره اخیر فعالیت شرق‌شناسان آغاز می‌شود که در این زمان، نگاه آنان به اسلام تلطیف شده و آن بینش مغرضانه، جای خود را به تعبیرهای ملایم و بی‌طرفانه می‌دهد. انگیزه آنان از این تغییر نگرش، بیشتر علمی و پژوهشی بود تا بتوانند با ارتقای آن به تعامل فکری با مسلمانان برسند و از این طریق از تمدن آنها استفاده کنند.

اثر فراروی از سه بخش اصلی تشکیل شده است؛ بخش اول آن به مطالعات جدید قرآنی در جهان اسلام اختصاص دارد. این بخش از هشت فصل اصلی با عنوان: جریان خودبسندگی معنایی در قرآن؛ جریان قرآنیون؛ مکتب تفکیک؛ رویکرد تهذیب‌گرایی؛ جریان نومعتزلیان؛ تاریخ قرآن نزد مسلمانان؛ نمایه‌سازی؛ معاجم، فهرس و کتابنامه‌های قرآنی و مطالعات زبان‌شناختی، تشکیل شده است.

بخش دوم اثر به مطالعات قرآنی در غرب اختصاص دارد و از شش فصل اصلی تشکیل شده است؛ دو فصل آن به مطالعات پیرامون متن قرآن اختصاص دارد و از فصل‌هایی با عناوین رویکرد نقد متن و رویکرد نسخه‌شناسی قرآن تشکیل شده است. چهار فصل دیگر نیز به مطالعات پیرامون محتوای قرآن اختصاص دارد که از فصل‌هایی مانند نمایه‌سازی؛ ترجمه قرآن؛ مطالعات زبان‌شناختی-ادبی و انسان‌شناسی، تشکیل شده است. بخش سوم نیز اختصاص به پژوهش‌هایی دارد که جهان اسلام در پاسخ به جهان غرب داشته است.

پژوهش، درباره اسلام و قرآن در جهان غرب با رویکرد برون‌دینی انجام می‌گیرد. پژوهشگران غربی و شرق‌شناسان در پژوهش‌های خود عینیت‌گرا بوده و نگاهشان به مقوله دین نگاهی علمی بوده است؛ اما پژوهشگران مسلمان در این حوزه، رویکردی درون‌دینی داشتند و از منظر امری الهی به مقوله دین می‌نگریستند.

گسترش مطالعات قرآنی از سوی دانشمندان غیرمسلمان یا غربی بر مبنای مطالعات انتقادی آنها

در باره دیگر متون مقدس مانند انجیل، قرار گرفت. همان گونه که متون مقدس قدیمی مانند انجیل به نقد ادبی و تاریخی کشیده شدند، قرآن نیز وارد این حوزه شد. دانشمندان متخصص زبان شناسی سامی، قرآن را تجزیه و تحلیل متنی و زبان شناختی کردند. در نیمه پایانی قرن نوزدهم برخی تألیفات که تاکنون نیز از آنها استفاده می شود، نوشته شدند. بیشتر دانشمندان این دوره از قرآن به عنوان منبعی در خور اعتماد در بازسازی زندگی محمد [علیه السلام] و تاریخ جامعه اسلامی یاد کرده اند.

مهم ترین محورهای اصلی قرآنی که شرق شناسان در سال های اخیر بدانها توجه کرده اند عبارت اند از: تاریخ قرآن، تاریخ تفسیر قرآن، هرمنوتیک قرآنی، مطالعه تطبیقی قرآن و متون مقدس، ساختار ادبی مفاهیم مذهبی در قرآن، گوناگونی سبک و موضوعات قرآن. آشنایی با دیدگاه های شرق شناسان برای مسلمانان ضروری است تا تعامل فرهنگی و تفاهم دوجانبه میان آنها سامان گیرد.

پیشینه موضوع

موضوع این اثر تقریباً پیشینه ای ندارد؛ یعنی اثری که در آن توأمان جریان های مطالعات قرآنی معاصر در جهان اسلام و غرب بررسی و تحلیل شده باشند، به چشم نمی خورد، اما آثاری که تا حدی نزدیک به مباحث این کتاب هستند و تلاش همه مؤلفان آنها در خور تقدیر است، عبارت اند از:

الف) مطالعات قرآنی در غرب

۱. کریمی نیا، مرتضی (۱۳۹۱ش)، کتاب شناسی مطالعات قرآنی در زبان های اروپایی، قم: ترجمان وحی.
۲. کریمی نیا، مرتضی (۱۳۸۰)، بولتن مرجع مطالعات قرآنی در غرب، تهران: انتشارات بین المللی الهدی.

ب) مطالعات قرآنی در جهان اسلام

۱. پاکتچی، احمد (۱۳۹۵ش)، جریان های فهم قرآن کریم در ایران معاصر، قم: فلاح؛
۲. اسلامی اردکانی، سید حسن (۱۳۷۹ش)، سودای تفکیک، تهران: نشر کرگدن؛

۳. روشن ضمیر، محمد ابراهیم (۱۳۹۰)، جریان‌شناسی قرآن‌بسندگی، تهران: سخن؛
۴. عرب صالحی، محمد (۱۳۹۳ش)، جریان‌شناسی اعتزال نو، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی؛
۵. مهدوی راد، محمدعلی (۱۳۸۴)، سیر نگارش‌های علوم قرآنی، قم: هستی نما؛
۶. وصفی، محمدرضا (۱۳۹۶)، نومعتزلیان، تهران: نشر نگاه معاصر.

www.Ketab.ir